

τέον ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο καθίστατο ἔτι μᾶλλον σπουδαιότερον ὡς συμβάν εἰς μίαν ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ Δυτικοὶ ἔχαιρον ἰδιαιτέρως διὰ τὴν μὴ ἐξεύρεσιν ἐκάστοτε τῶν καταλλήλων προσώπων πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν δι' οἰονδήποτε λόγον ἀποχωρούντων ἐκ τῶν σχολῶν διδασκάλων¹.

4. Αἱ πρὸς τὴν σχολὴν Πάτμου σχέσεις τοῦ Βουλευσμά

Στενοὶ δεσμοὶ ὑφίσταντο μεταξύ Βουλευσμά καὶ τῆς σχολῆς Πάτμου, ἥτις κατὰ τὴν περίης ὁ λόγος περιόδου, ὡς γνωστόν, εὐρίσκετο ἐν ἀκμῇ. Οἱ δεσμοὶ οὗτοι ἀπέβησαν στενώτεροι, ὅτε ἀπέστειλεν οὗτος τὸν ἀυτάδελφον αὐτοῦ Θεοφάνη εἰς αὐτὴν πρὸς συνέχισιν τῶν σπουδῶν του². Ἐκτοτε εἶχε τακτικὴν ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ σχολάρχου τῆς σχολῆς Πάτμου Δανιὴλ Κεραμέως. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του ὁ Βουλευσμάς ἐπελαμβάνετο τῶν ἀνακυπτόντων ἐν τῇ σχολῇ προβλημάτων, ἀποβαίνων οὕτως ἀριστος σύμβουλος αὐτῆς. Ἡ σπουδαιότερα ὁμῶς προσφορὰ αὐτοῦ πρὸς τὴν σχολὴν ὑπῆρξεν ἡ ἀποστολὴ μαθητῶν εἰς αὐτὴν. Οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ἦσαν προστατευόμενοι του, λαμβάνοντες παρ' αὐτοῦ πάντα τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὰς σπουδὰς αὐτῶν. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του πληροφοροῦμεθα ὅτι ὠδήγησεν εἰς τὴν σχολὴν ταύτην, ἐκτός τοῦ ἀδελφοῦ του ἱερομονάχου Θεοφάνους, τὸν ὑποτακτικὸν αὐτοῦ Δημήτριον, ὡς καὶ τοὺς ἀνεψιούς αὐτοῦ Φραγκῖσκον καὶ Μελέτιον³. Δὲν περιωρίζετο δὲ εἰς τὴν καταβολὴν τῶν ἐξόδων τῶν μαθητῶν τούτων, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐσημειώσαμεν, ἀλλ' ἐφρόντιζεν, ὅπως ἐξευρίσκη καὶ ἑτέρους διακατεχομένους ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν καὶ διαθέσεων, ὥστε νὰ συντρέχουν καὶ αὐτοὶ διὰ χρηματικῶν ποσῶν τὰς σχολὰς, ὡς καὶ τοὺς πτωχοὺς αὐτῶν μαθητῶν. Τοῦτο, ἐπὶ παραδειγματι, ἐπετεύχθη διὰ τῶν παραστάσεων του παρὰ τῷ μητροπολίτῃ Σμύρνης, πρὸς δὲν ὑπέβαλε, εὐρισκόμενος ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ ἔτος 1781, θερμοτάτην παράκλησιν, ὅπως ἐνισχύσῃ ἕνα ἐκ τῶν αὐτῆ σπάνει τῶν ἀναγκαίων καταπιεζομένων μαθητῶν τῆς σχολῆς Πάτμου, ἐκφράσας συγχρόνως πρὸς αὐτὸν τὴν πεποίθησιν του ὅτι ἡ παράκλησις του αὐτῆ θὰ εὕρισκε τὴν δέουσαν παρ' αὐτῷ ἀπήχησιν⁴.

1. Βλ. σχετικὴν Ἐπιστολὴν μαθητῶν τῆς σχολῆς Πάτμου πρὸς Κοσμάν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, ἐν Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ 19 (1920), σ. 507.

2. Τὸν Βουλευσμά ἐπησχόλησεν ἰδιαιτέρως τὸ πρόβλημα τῆς σπουδῆς τοῦ ὀψιμαθοῦς ἀδελφοῦ του. Τοῦτον ἀνέλαβεν ὑπὸ τὴν προστασίαν του καὶ κατέβαλε ἐπὶ μακρόν χρόνικόν διάστημα σεβαστὰ χρηματικὰ ποσὰ διὰ τὴν σπουδὴν αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτον ἀπέστειλεν οὐκ ὀλίγας ἐπιστολάς, ἐν ταῖς ὁποῖαις εὐρίσκομεν ἀρίστως ἀδελφικὰς πρὸς αὐτὸν συμβουλὰς.

3. Βλ. 1ην, 3ην καὶ 4ην ἐπιστολάς πρὸς Δανιὴλ Κεραμέα, κῶδ. 6026 (513), σ. 137, 390 καὶ 393.

4. Βλ. τὸ ὑστερόγραφον πρὸς τὸν «πανιερώτατον καὶ θεοσεβέστατον Δεσπότην ἄγιον Σμύρνης», ἐν τῇ 8ῃ ἐπιστολῇ πρὸς Χρῦσανθον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 164 - 165.

Κυρίως ὅμως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀπησχόλησε τὸν Βουλευσμᾶν σχετικῶς πρὸς τὴν σχολὴν τῆς Πάτμου, ἦτο τὸ πρόβλημα τῆς καταλληλότητος τῶν διδασκάλων, ὡς καὶ τῆς διδακτέας ὕλης. Εἶχε πάντοτε τὴν γνώμην, ὅτι βάσις θεμελιώδης καὶ προϋπόθεσις σημαντικῆ τῆς μορφώσεως τῶν νέων ἦτο ἡ διδασκαλία καὶ ἡ γνῶσις τῆς γραμματικῆς. Αὕτη ἦτο δυνατὸν εὐχερῶς νὰ ἀποκτηθῆ μόνον διὰ τῶν καταλλήλων διδασκάλων. Αἱ σχολαὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐχρησιμοποιοῦν τοὺς λεγομένους γραμματοδιδασκάλους διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν βασικῶν μαθημάτων πρὸς ἐκμάθησιν τῆς γλώσσης. Τινὲς ὅμως ἐξ αὐτῶν, ὡς πληροφοροῦμεθα ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βουλευσμᾶ, δὲν ἦσαν κάτοχοι τῆς γλώσσης καὶ τῶν κανόνων τῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ αὐτῆς. Τοῦτο παρατηρήθη ὑπὸ τοῦ Βουλευσμᾶ ὅτι συνέβαινε, ἐπὶ παραδείγματι, ὡς πρὸς τὸν διδάσκαλον Γεώργιον¹, ὅστις ἦτο ἐπιστάτης² τῶν ἀνεψιῶν αὐτοῦ, τῶν σκουδαζόντων ἐν Πάτμῳ. Ὁ Γεώργιος, φαίνεται, εἶδιδε μᾶλλον προσοχὴν εἰς τὴν μετάφρασιν κειμένων ἢ εἰς τὴν προαγωγὴν βαθμηδὸν τῶν μαθητῶν εἰς τὴν γραμματικὴν τέχνην, ὡς τὴν ἀπεκάλει ὁ Βουλευσμᾶς. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ τὸν συνεβούλευσεν οὗτος «μηδὲν γράφειν ἢ λέγειν ταύτης ἐκτός», ἦτοι ἐρήμην τῆς γραμματικῆς. Εἶχε παρατηρήσει, καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἐπιστολάς τοῦ γραμματοδιδασκάλου, ὅτι δὲν ἐτρεῖτο ὁ ὡς ἄνω κανὼν καὶ ὡς ἐκ τούτου παρουσιάζετο παρ' αὐτῷ ἔλλειψις περὶ τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὴν σύνταξιν³. Σχετικὰς συστάσεις, κινούμενος ἐκ πνεύματος ἀγάπης, ὡς ἐσημείου⁴, ἔκαμε καὶ πρὸς τὸν σχολάρχην τῆς σχολῆς Πάτμου Δανιὴλ Κεραμέα, πρὸς τὸν ὁποῖον γράφων ἐτόνιζεν ὅτι ἡ αἰτία τῆς τοσαύτης περὶ τὸ «ὀρθογραφικὸν καὶ τεχνολογικὸν» ἀγνοίας τῶν μαθητῶν ἦτο ἡ ἀπειρία τοῦ διδασκάλου ἢ ἡ ἀμέλεια περὶ τὰ τοιαῦτα τῆς σχολῆς. Ἐντονώτερόν πως, ἐπανερχόμενος εἰς τὸ αὐτὸ θέμα, ἔγραφε πρὸς τὸν Δανιὴλ ὅτι ἡ ἀμέλεια πρὸς τακτοποίησιν τοῦ ζητήματος τούτου καθήκτετο πλέον αὐτῆς τῆς ὑπολήψεως αὐτοῦ, ὡς καὶ τῆς ὑπ' αὐτὸν σχολῆς. Δὲν ἦτο ἐπιτρεπτόν, ἀναλυτικώτερον ἀνέφερε, νὰ παρουσιάζηται ἀμέλεια ἢ ἀμάθεια «περὶ τόνους τε καὶ ὀρθογραφίαν καὶ τὴν λοιπὴν, ὡς εἰκός, περὶ τε τοὺς τύπους καὶ τὰς κλίσεις καὶ τοὺς σχηματισμοὺς καὶ τὰς ἐτυμολογίας ἀκρίβειαν»⁵.

Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ θέματος τοῦ γραμματοδιδασκάλου καὶ τῆς ἀνάγκης καταρτίσεως τῶν μαθητῶν εἰς τὴν γραμματικὴν τέχνην ἐπελήφθη καὶ τοῦ θέματος τοῦ ὠρολογίου προγράμματος τῆς σχολῆς. Ἐφρόνει ὅτι ἡ κατανομὴ

1. Βλ. Ἐπιστολὴν πρὸς Γεώργιον, κῶδ. 6020 (513), σ. 397.

2. Αὐτόθι. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι τὸ ὑφιστάμενον σύστημα τῆς ἐποπτείας ἐπὶ τῶν μαθητῶν διὰ τῶν ἐπιστατῶν. Οὗτοι, φαίνεται, ἀνελάμβανον ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν των λίαν περιορισμένον ἀριθμὸν μαθητῶν.

3. Αὐτόθι.

4. Βλ. 8ην ἐπιστολὴν πρὸς Δανιὴλ Κεραμέα, κῶδ. 6020 (513), σ. 411.

5. Βλ. 9ην ἐπιστολὴν πρὸς Δανιὴλ Κεραμέα, κῶδ. 6020 (513), σ. 423.

τῶν ὥρῶν ἔδει νὰ γίνηται κατὰ τε τὰς πρωινὰς καὶ μεταμεσημβρινὰς ὥρας. Κατὰ μὲν τὰς πρωινὰς προέτεινε νὰ διδάσκωνται «τὰ τῆς διερμηνείας τῶν λόγων», κατὰ δὲ τὴν δειλὴν «τὰ τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῶν πτώσεων». Τοῦτο, ὡς διατείνεται, ἦτο ἀπαραίτητον διὰ τε τοὺς διδασκάλους καὶ μαθητάς, καθ' ὅσον πρῶτον μὲν δὲν θὰ ἐπῆρχετο ὑπερβολικὴ κόπωση, ἥτις θὰ παρέβλαπτε τὴν ὑγείαν, δεύτερον δὲ θὰ ἐπετυγχάνετο εὐκολωτέρα ἐμπέδωσις τῶν διδασκομένων διὰ τῆς κατανομῆς αὐτῶν πενταῶρων καὶ ἑξαῶρων εἰς καιροὺς τῆς ἡμέρας δύο»¹.

Ἐτερον θέμα τῆς σχολῆς, ὅπερ ἀπησχόλησε τὸν Βουλευσμᾶν, ὑπῆρξε τὸ θέμα τῶν ὑπὸ τῆς σχολῆς ἐπιβαλλομένων ποινῶν εἰς τοὺς μαθητάς αὐτῆς. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ αὐταὶ ἦσαν ἀπαραίτητοι, διότι μεγάλως συνέβαλλον εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν νέων, ἥτις ὄφειλε νὰ εἶναι οὐχὶ μόνον περὶ τὴν γραμματικὴν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν κοσμιότητα ἐγκρατῆς. Ὡς ἐκ τούτου συνεβούλευε τὸν Δανιὴλ καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν διδασκάλους νὰ χρησιμοποιοῦν «ἀφειδῶς» διὰ τοὺς «ἀπειθῶς καὶ ραθύμως» συμπεριφερομένους μαθητάς τὰς «παιδοκᾶκους μάστιγας» πρὸς σωφρονισμὸν αὐτῶν². Ἀναφερόμενος δὲ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἀγωγὴν, τὴν ὁποίαν ἐπεθύμει νὰ λάβουν οἱ ἀνεψιοὶ αὐτοῦ, ἐτόνιζε πρὸς τὸν Δανιὴλ ὅτι, ὅστις ἐξ αὐτῶν ἤθελε «φωραθῆ... ἀτακτῶν ἢ ἄλλου του φροντίζων πλὴν παιδείας καὶ ἀρετῆς καὶ τῆς δι' αὐτὰ καὶ τὴν σὴν τελειότητα ὀλοσχεροῦς τε καὶ ἀδιακρίτου ὑπακοῆς, ἀφειδῶς ὑπ' αὐτῆς παιδευέσθω, καὶ μάλιστα οἴησεῶς τε καὶ ψεύδους καὶ ἀμελείας καὶ ἀργολογίας καὶ κατακρίσεως καὶ διαβεβλημένης συνουσίας καὶ τῶν λοιπῶν φθόρων παθῶν»³.

Ἐν τέλει δέον νὰ σημειωθῆ ἔνταῦθα ὅτι ὁ Βουλευσμᾶς ἐνδιεφέρθη ἰδιαίτε- ρως καὶ ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τινὰ διαμάχην μεταξὺ Δανιὴλ Κεραμέως καὶ Γρηγορίου ἡγουμένου, περὶ τῆς ὁποίας ὁμοῦς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ εὐρωμεν ἀλλαχοῦ σχετικὰς πληροφορίας. Αἱ ὑπὸ τοῦ Βουλευσμᾶ παρεχόμεναι πληροφο- ρίαι⁴ τυγχάνουν ἀνεπαρκεῖς, δι' ὃ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀντιληφθῶμεν περὶ τίνος ἀκριβῶς ἐπρόκειτο. Ὁ Γρηγόριος οὗτος ἀναφέρεται ὡς προηγούμε- νος μονῆς τῆς νήσου Πάτμου, ἐγκαταλείψας τὴν νῆσον δίκην φυγάδος καὶ ἐπιχειρήσας νὰ δημιουργήσῃ θόρυβον σχετικὸν πρὸς τὴν διαμάχην αὐτοῦ μετὰ τοῦ Δανιὴλ. Ὁ Βουλευσμᾶς ἐτόνιζεν ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐστρέφετο κατὰ τοῦ Δανιὴλ «μετ' αἰσχύνης καὶ μίσους καὶ ὕβρεων». Τὰς πληροφορίας ὁ Βουλευσμᾶς ἔλαβε παρὰ τοῦ ἀνεψιοῦ καὶ προστατευομένου αὐτοῦ Μελετίου, ἀλλὰ καὶ παρὰ αὐτοῦ τοῦ Γρηγορίου. Ὁ «διαβόητος δραπέτης», ὡς ὁ Γρηγόριος ἀποκαλεῖται ὑπὸ τοῦ Βουλευσμᾶ, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν «πολυστίχους ἀναφοράς», διὰ νὰ

1. Αὐτόθι, καὶ 8ην ἐπιστολὴν πρὸς Δανιὴλ Κεραμέα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 412.

2. Βλ. 6ην ἐπιστολὴν πρὸς Δανιὴλ Κεραμέα, κῶδ. 5020 (513), σ. 400.

3. Βλ. 8ην ἐπιστολὴν πρὸς Δανιὴλ Κεραμέα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 411.

4. Βλ. 9ην ἐπιστολὴν πρὸς Δανιὴλ Κεραμέα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 422.

ἐπιδοθοῦν δι' αὐτοῦ εἰς τὸν πατριάρχην καὶ τὴν σύνοδον. Διὰ τῶν ἀναφορῶν δὲ τούτων διέβαλλε τὸν Δανιὴλ καὶ τοὺς περὶ αὐτόν. Τὰς ἀναφορὰς ὁμοῦς ταύτας ὁ Βουλευσμᾶς ἐπέστρεψεν εἰς τὸν ἀποστείλαντα ἀργᾶς, παρατηρήσας ὅτι οὔτε αὐταὶ οὔτε ἡ τυχὸν ἐμφάνισις τοῦ γράψαντος αὐτὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχουν ἰσχύον κατὰ τοῦ Δανιὴλ.

5. Ἡ ἰδρυσις σχολῆς ἐν Νάξῳ

Κατὰ τὸ ἔτος 1793 ὁ Βουλευσμᾶς προέβη εἰς τὰς δεούσας ἐνεργείας διὰ τὴν ἰδρυσιν σχολῆς ἐν Νάξῳ. Καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ὑφίστατο βεβαίως σχολὴ ἐν Νάξῳ ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1776, ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Νικολάου καὶ Πέτρου Μαυραγέου, καὶ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου¹. Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Βουλευσμᾶ πρὸς τὸν διδάσκαλον Ματθαῖον² τὸν ἐκ Νάξου καθίσταται φανερόν ὅτι ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1776 ἰδρυθεῖσα σχολὴ δὲν ἐλειτούργει πλέον καὶ ὅτι διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Βουλευσμᾶ κατεβάλλετο προσπάθεια πρὸς ἐπανίδρυσιν αὐτῆς. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπηυθύνθη ὁ Βουλευσμᾶς δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἱερομόναχον Ματθαῖον, διαμένοντα ἐν Ἁγίῳ Ὁρει, καὶ προέτρεψεν αὐτόν, ὅπως ἀποδεχθῆ τὴν προσφερομένην ὑπ' αὐτοῦ διεύθυνσιν τῆς σχολῆς. Οἱ ἀδελφοὶ ἡμῶν», ἔγραφεν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, «δέονται οὐ τοσοῦτον τῆς ἐγγράφου³ (πάντα γε γέγραπται τὰ γραφόμενα), ὅσον τῆς ἐμψυχογράφου ὠφελείας». Διὰ τοῦ «ἐμψυχογράφου» ὑπελάμβανε βεβαίως τὴν διδασκαλίαν, τὴν ὅποιαν θὰ ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ διὰ ζώσης ὁ καταλλήλως πρὸς τοῦτο καταρτισθεὶς Ματθαῖος.

Οἱ διὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς σχολῆς ἐνδιαφερθέντες χρηματοδότηαι ἦσαν πρόκριτοὶ τινες «γουνάραι», πρόθυμοι νὰ βοηθήσουν δι' ὅλων τῶν δυνάμεων τῶν διὰ τὴν εὐόδωσιν τοῦ ἔργου τούτου. Βασικὴν ὁμοῦς διὰ τὸν Βουλευσμᾶν προϋπόθεσιν ἀπετέλει ἡ ἀνάληψις τῶν καθηκόντων τῆς διεύθυνσεως τῆς σχολῆς ὑπὸ τινος δοκίμου ἀνδρός, καὶ τοιοῦτος ἐν προκειμένῳ ἦτο ὁ Ματθαῖος, τὴν συναίνεσιν τοῦ ὁποίου ἐπιμόνως ἐπεδίωξεν. Ὅτε θὰ ἐλάμβανε ταύτην, θὰ προέβαινεν εἰς τὰς περαιτέρω πρὸς ἰδρυσιν τῆς σχολῆς ἐνεργείας. Εἰς τὸν λόγον δὲ τοῦτον ὠφείλετο καὶ ἡ ἀσκηθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ἐπίμονος πείσις ἐπὶ τοῦ Ματθαίου, ἵνα ἀπαντήσῃ καταφατικῶς εἰς τὴν γενομένην πρὸς αὐτὸν πρότασιν. Ἐν πρώτοις παρουσίασεν εἰς αὐτόν τὸ μέγεθος τῆς πρὸς τὴν πατρίδα προσφορᾶς εἰς περίπτωσιν, καθ' ἣν θὰ ἀνελάμβανεν οὗτος τὴν διεύθυνσιν, ἔπειτα δὲ ἐσημείωσεν ὅτι ἐκ τῶν καθηκόντων του οὐδὲν θὰ παρεκωλύετο εἰς τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ νὰ ζῇ «ἐν

1. Βλ. Φ. Βασιλείδου, ἔργ. μν., τόμ. 3ος, σ. 394, ἐνθα παραπομπὴ καὶ παρὰ Ζερλέντη, «Παρνασσός», τόμ. 10ος, σ. 18 καὶ 76. Πρβλ. Τρ. Ἐθαγγελίδου, ἔργ. μν., τόμ. 2ος, σ. 87 κ.έ.

2. 1η ἐπιστολὴ πρὸς Ματθαῖον, κωδ. 6020 (513), σ. 439 - 444.

3. Ὁ Ματθαῖος ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Βουλευσμᾶ ὡς συγγραφεὺς δοκίμου. Ἐνὰ χεῖράς του εἶχεν, ὅτε ἔγραφεν οὗτος τὴν πρὸς τὸν Ματθαῖον μνημονευθεῖσαν ἐπιστολήν, σύγγραμμα αὐτοῦ ἐν χειρογράφῳ περὶ τῆς συμφωνίας τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας.

ήσυχία». Προσεφέροντο, ἐξ ἄλλου, πρὸς τοῦτο αἰ ἐν τῇ νήσῳ μακρὰν τῶν κατω-
κημένων περιοχῶν μοναί, ἐξ ὧν ὁ Βουλευσμᾶς κατωνόμαζε τὴν μονὴν τῆς Φα-
νερωμένης καὶ ὑπεδείκνυε καὶ τὸν πύργον τοῦ «μακαρίτου αὐθέντου» Νικολάου
Μαυρογένους. Ἐὰν πάλιν ὁ Ματθαῖος δὲν ἐθεώρει τοὺς ὑποδεικνυομένους τό-
πους ὡς καταλλήλους, ἠδύνατο νὰ ἐπιλέξῃ οἰανδήποτε μονὴν ἢ οἰονδήποτε κτή-
ριον ἐκ τῶν ἐν τῇ νήσῳ εὕρισκαμένων. Ἦτο βεβαίως ἀσύμφορον νὰ κτισθοῦν
νέα κτήρια, ἐφ' ὅσον μάλιστα οἱ κάτοικοι τῆς νήσου ἦσαν πρόθυμοι νὰ προσ-
φέρουν τὰς ἀπαραιτήτους κτηριακὰς ἐγκαταστάσεις διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς σχο-
λῆς. Οἱ πρόκριτοι τῆς Πάρου καὶ τῆς Νάξου, ὡς καὶ ὁ ἐπίσκοπος Παροναξίας,
εὕρισκόμενοι ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτε ὁ Βουλευσμᾶς ἔγραφε τὴν πρὸς τὸν
Ματθαῖον ἐπιστολὴν του, εἶχον ἤδη συμφωνήσει περὶ τοῦ θέματος τῆς ἰδρύσεως
καὶ ἐγκαταστάσεως σχολῆς ἐν τῇ νήσῳ Νάξῳ.

Ἐπισημασθέντες ἐξέθετεν ἐν τῇ ἐπιστολῇ του τὸ θέμα τῶν οἰκονομικῶν πα-
ροχῶν διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς σχολῆς καὶ καθίστα γνωστὸν εἰς τὸν Ματθαῖον
ὅτι οὗτος ἦτο ἀπολύτως ἐξουσιοδοτημένος νὰ διορίσῃ τὸν σχολάρχην τῆς σχο-
λῆς, ὁ ὁποῖος θὰ κατεῖχε καὶ τὴν θέσιν τοῦ «εφόρου ἐν πᾶσι» καὶ τοῦ «κυβερ-
νήτου ὡς κυρίου». Ὁ διευθυντὴς θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διορίσῃ τὸν βοηθὸν
αὐτοῦ διδάσκαλον κατ' ἀπόλυτον ἰδικὴν του ἐκλογὴν. Ὁ μισθὸς τοῦ διευθυ-
νοῦ καθωρίζετο εἰς πεντακόσια γρόσια, τοῦ δὲ διδασκάλου κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ
διευθυντοῦ καὶ τὴν συμφωνίαν αὐτοῦ μετὰ τοῦ διδασκάλου καὶ μέχρι πεν-
τακοσίων ὡσαύτως γροσίων. Τὸ ποσὸν τῶν ἀμοιβῶν τῶν διδασκάλων δέον
νὰ θεωρηθῇ σχετικῶς ὑψηλόν, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἔτησια
χορηγία διὰ τὴν διατροφήν τῶν μαθητῶν ἀνήρχετο εἰς τὸ ποσὸν τῶν χιλίων
γροσίων.

Ἡ διδασκαλία ἔδει νὰ γίνηται «διὰ τὴν καθ' ἑλληνας προκοπὴν» καὶ τὴν
«κατὰ χριστιανούς ἀρετὴν», ὅπερ δεικνύει σαφῶς τὸ ἐπιδιωκόμενον ὑπὸ τοῦ
Βουλευσμᾶ διὰ τῶν σχολῶν μορφωτικὸν ἰδεῶδες. Οἱ ὡς ὑπότροφοι προσερχό-
μενοι εἰς τὴν σχολὴν ὤφειλον νὰ ὑποσχεθοῦν τὴν τήρησιν δύο τινῶν, πρῶτον
μὲν νὰ διαφυλάξουν «ἀπαρατρώτους» τοὺς θεσπισθέντας ὑπ' αὐτῆς βρους λει-
τουργίας αὐτῆς, δεύτερον δὲ νὰ παραμείνουν μέχρι πέρατος τῶν ὀρισθησομένων
ἀπαραιτήτων δι' αὐτοὺς σπουδῶν.

Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Βουλευσμᾶ πρὸς τὸν Ματθαῖον¹, τοῦ ἔτους 1804, ἐξά-
γομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ σχολὴ συνεστήθη τελικῶς ἐν Νάξῳ καὶ ὅτι ἐν αὐτῇ
ἐσχολάρχησε μὲν ὁ Ματθαῖος, ἐδίδασκε δὲ ὡς ὑποδιδάσκαλος ὁμώνυμός τις πρὸς
αὐτόν. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Βουλευσμᾶ διὰ τὴν Σχολὴν φαίνεται ὅτι δὲν ἔπαυσεν
ὕφιστάμενον, ἐφ' ὅσον οὗτος ἀπέστελλε πρὸς τε τοὺς διδασκάλους καὶ μαθητὰς
αὐτῆς διάφορα βιβλία.

1. Βλ. κώδ. 6021 (514), σ. 813 - 814.

6. Τὸ διὰ τὴν σχολὴν Ἀθηνῶν ἐκδηλωθέν ἐνδιαφέρον τοῦ Βουλευσμά

Ὁ Βουλευσμάς ἐβοήθησε τὰ μέγιστα καὶ ποικιλοτρόπως τὸ ἔργον τῶν σχολῶν. Ἡ διαρκὴς ἐπαφὴ αὐτοῦ μετὰ πολλῶν, καὶ δὴ σημαϊνόντων προσώπων, ἡ διὰ τοῦ κηρυκτικοῦ ἔργου δίδομένη εἰς αὐτὸν εὐκαιρία, ὅπως περιέρχεται πλείστους ὄσους τόπους, συνετέλεσαν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ γνωρίζῃ τὰς ἀνάγκας τῶν διαφόρων σχολῶν καὶ κυρίως τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸ διδασκικὸν προσωπικὸν αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῶν γνωριμιῶν του¹ νὰ ἔχῃ τὴν δυνατότητα νὰ ἐξεύρισκῃ καὶ ἀποστέλλῃ εἰς αὐτάς καταλλήλους διδασκάλους.

Χαρακτηριστικὴ περίπτωσις τοῦ ἐνδιαφέροντός του τούτου ὑπῆρξεν ἡ σχετικὴ πρὸς τὴν σχολὴν Ἀθηνῶν. Ἐπειδὴ ἐγνώριζεν ὅτι ὑφίστατο ἀνάγκη προσλήψεως διδασκάλου εἰς τὴν σχολὴν Ἀθηνῶν, ἀπηύθυνεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ἀθηνῶν Βαρθολομαῖον², δι' ἧς προέτεινεν εἰς αὐτὸν νὰ προσληφθῇ ὑπὸ τῆς σχολῆς ὡς διδάσκαλος Δημήτριός τις, ὅστις μετήρχετο «τὸ ἐπάγγελμα τοῦ φιλοσόφου». Ἐγνώριζε καλῶς τὸν Δημήτριον, δι' ὃ καὶ παρεῖχεν πρὸς τὸν Βαρθολομαῖον ἀκριβεῖς περὶ αὐτοῦ πληροφορίας. Ὁ Δημήτριος, ἔγραφεν, ἐπεθύμει νὰ καταλάβῃ μόνιμὸν τινα θέσιν διδασκάλου, ἥτις θὰ συνεπήγετο μισθὸν ἱκανοποιητικὸν πρὸς πλήρη αὐτάρκειαν τῶν πρὸς τὸ ζῆν³. Ἐξ ἄλλου καθίστα γνωστὸν ὁ Βουλευσμάς ὅτι ὁ Δημήτριος προετίθετο νὰ ἔλθῃ εἰς γάμου κοινωνίαν, ὅποτε ὡς ἐτόνιζεν, ὁ μισθός του⁴ ἔδει νὰ ᾖτο ὑψηλότερος ἐκείνου, τὸν ὅποιον θὰ ἐλάμβανεν ὡς ἄγαμος. Ἡ ὠφέλεια ὁμῶς, ἥτις θὰ προέκυπτεν ἐκ τῆς προσλήψεως τοῦ Δημητρίου ὡς διδασκάλου, κατὰ τὸν Βουλευσμά, θὰ ᾖτο με-

1. Ὁ Βουλευσμάς διετήρει στενωτάτην ἐπαφὴν μετὰ τῶν διδασκάλων Ἱεροθέου, Χρυσάνθου καὶ Ἀγαπίου Λεονάρδου, τῇ βοηθειᾷ τῶν ὁποίων ἐξεύρισκε διδασκάλους διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τῶν σχολῶν. Οὕτω γράφων ἐκ Ὠθῶν πρὸς τὸν διδάσκαλον Χρυσάνθον (βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς Χρυσάνθον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 97 - 99), παρεκάλει αὐτὸν νὰ τῷ παράσχῃ τὴν πληροφορίαν ποῖοι ἐκ τῶν «φιλοσοφούντων μαθητῶν σχολαρχῆσαι ἐφίενται», προκειμένου νὰ τακτοποιήσῃ τούτους εἰς διαφόρους σχολάς.

2. Ἡ 1η ἐπιστολὴ πρὸς Βαρθολομαῖον Ἀθηνῶν, ἐν τῷ κώδ. 6020 (513), σ. 99 - 101.

3. Αὐτόθι, σ. 100.

4. Ὁ Βουλευσμάς καθώριζε τὸν μισθὸν τοῦ διδασκάλου, εἰπὼν εἰς τὸν Βαρθολομαῖον ὅτι οὗτος ἔδει νὰ ἀνέρχεται εἰς τὸ ποσὸν τῶν διακοσίων πενήκοντα γροσίων ἢ τριακοσίων εἰς περίπτωσιν, καθ' ἣν οὗτος θὰ ἐνυμφεῖτο. Ἡ φορτικὴ, θὰ ἔλεγέ τις, ἐπέμβασις αὕτη τοῦ Βουλευσμά πρὸς τακτοποίησιν τοῦ μισθοῦ τοῦ διδασκάλου δέον ὅπως δικαιολογηθῇ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐνιοὶ ἐπίσκοποι ἐδείκνυσον ἀδιαφορίαν μετὰ τὴν πρόσληψιν τῶν διδασκάλων διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ μισθοῦ αὐτῶν. Τοιαύτην δυσάρεστον περίπτωσιν ἀντεμετώπισεν ὁ Βουλευσμάς, ὅτε συνέστησεν ὡς διδάσκαλον τὸν Εὐγένιον τὸν Ἰθακήσιον, διὰ νὰ διδάξῃ εἰς τὴν Σχολὴν Ἀδριανουπόλεως. Ἡ κατακραυγὴ τοῦ διδασκάλου Εὐγενίου κατὰ τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ Βουλευσμά διὰ τὰς ταλαιπωρίας, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἔνεκα κυρίως τῆς παρακράτησεως τοῦ μισθοῦ του ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου, παρουσιάζεται ἐν ταῖς ὑπὸ τοῦ Μ. Γεδῶν, Λόγιοι ἐξ Ἰθάκης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 107 - 108, ἐκδοθείσαις τρισὶν ἐπιστολαῖς τοῦ Εὐγενίου Ἰθακήσιου πρὸς τὸν Δωρόθεον Βουλευσμᾶν.

γάλη. Δι' ὃ πρὸς ἐπίτευξιν τούτου τοῦ σκοποῦ ὁ Βουλευσμᾶς δὲν ἐφείσθη προσπαθειῶν καὶ κόπων. Ἐγραψε πλείστας ἐπιστολάς¹ διὰ τὴν πρόσληψιν τοῦ Δημητρίου ὑπὸ τῆς σχολῆς. Κατὰ πληροφορίας παρεχομένης ὑπὸ τοῦ Μ. Γεδεῶν², ὁ Βουλευσμᾶς, ὅτε κατὰ τὸν Μάιον τοῦ 1777 μετέβη εἰς Ἀθήνας, παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν «σοφολογιώτατον διδάσκαλον κύρ Δημήτριον Βόδα Ἰωαννίτην, ἄνδρα πεπαιδευμένον εἰς πᾶν εἶδος μαθήσεως»³. Τοῦτο, ἐξ ἄλλου, μαρτυρεῖται καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Βουλευσμᾶ, ὅστις ἐν τῇ 1ῃ αὐτοῦ ἐπιστολῇ πρὸς Χρυσανθον καὶ Ἀγάπτιον⁴ ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ Δημητρίου ἐν Ἀθήναις καὶ τῆς ἀναλήψεως ὑπ' αὐτοῦ τῶν καθηκόντων τοῦ καθηγητοῦ. Διὰ τὴν ἐπιτευχθῆ βεβαίως τοῦτο, κατέστη ἀπαραίτητον νὰ ἀπευθυνθῇ ἰδιαιτέρως πρὸς τοὺς προκρίτους Ἀθηναίων Σπυριδάκην Λογοθέτην καὶ Δημητράκην Καλογεράν, ὡς καὶ πρὸς τοὺς διδασκάλους Ἀθηναίων δύο Ἀθανασίους⁵ καὶ τὸν Ἰωάννην Μπενιζέλον.

Ἡ κυρία προσπάθεια τοῦ Βουλευσμᾶ, ὅπως παράσχη τὰς καλὰς αὐτοῦ ὑπηρεσίας εἰς τὰ προβλήματα τῆς παιδείας τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ὑπῆρξεν ἡ μεσολάβησις αὐτοῦ παρὰ τῷ ἐπισκόπῳ Ἀθηναίων Βαρθολομαίῳ καὶ τοῖς διδασκάλοις Ἀθηναίων πρὸς ἐνοποίησιν τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑφισταμένων ἐν αὐτῇ δύο σχολῶν⁶. Ἐτρεφε σοβαρὰς ἐλπίδας ὅτι, τῇ ἐπεμβάσει του, καὶ ἐφ'

1. Βλ. 1ην καὶ 3ην ἐπιστολάς πρὸς Βαρθολομαῖον Ἀθηναίων, κῶδ. 6020 (513), σ. 99, 100, 109 καὶ 110, 1ην καὶ 2αν ἐπιστολάς πρὸς τοὺς προκρίτους Ἀθηναίων, κῶδ. 6020 (513), σ. 101 καὶ 106.

2. Μ. Γεδεῶν, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 106. Τὴν πληροφορίαν λαμβάνει ὁ Μ. Γεδεῶν ἐκ τοῦ «Χρονικοῦ Ἀθηναίων», ὅπερ εὑρεθῆται παρὰ Ε. Σταματιάδου, Οἱ Καταλάνοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐν Ἀθήναις 1869, σ. 298 - 294.

3. Περὶ τοῦ Δημητρίου ὁ Βουλευσμᾶς παρέχει τὰς ἐξῆς πληροφορίας: ἐν πρώτοις παρουσιάζει αὐτὸν ὡς διδάσκαλον ἰδιαιτέρας ἀξίας, λέγων ὅτι οὗτος ἦτο ἀέμπειρος τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων» (βλ. 1ην ἐπιστολὴν τοῖς προκρίτοις Ἀθηναίων, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 102), ἐν συνεχείᾳ δὲ παρομοιάζει αὐτὸν πρὸς ῥόδον εὐοσμον, τοῦ ὁποῦ τὸσον μεγαλυτέρα θὰ ἦτο ἡ εὐαῖδια, ὅσον περισσότεραι δυσχέρειαι θὰ προέκυπτον διὰ τὴν πρόσληψίν του (βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς Βαρθολομαῖον Ἀθηναίων, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 104). Πρὸ τῆς μεταβάσεώς του εἰς Ἀθήνας φαίνεται ὅτι διέμενεν ἐν Τρίκκῃ, ἐνθα ἤσκει τὸ κηρυκτικὸν ἔργον, πολὺ δὲ πιθανὸν καὶ τὸ διδασκαλικὸν (βλ. Τρ. Εὐαγγελίδου, ἔργ. μν., τόμ. 1ος, σ. 240). Ἐν Τρίκκῃ συνεδέθη στενώτατα μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀμβροσίου (βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς Ἀμβρόσιον Τρίκκης, κῶδ. 6020 (513), σ. 114).

4. Κῶδ. 6020 (513), σ. 116.

5. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ τοῦ Ἀθανασίου Μουτσοπούλου καὶ τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Κυπρίου, τοῦ διατελέσαντος γραμματέως τοῦ μητροπολίτου Ἀθηναίων καὶ ἀργότερον προχειρισθέντος ἐπισκόπου Νικομηδείας.

6. Περὶ τῶν δύο σχολῶν ἐν Ἀθήναις βλ. G. Chassiotis, ἔργ. μν., σ. 59 - 60, καὶ Τρ. Εὐαγγελίδου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 237 κ.έ. Ἀσφαλῶς ἐκ παραδρομῆς ὁ Τρ. Εὐαγγελίδης, ἐν σ. 241, σημειοῖ ὡς ἔτος ἰδρύσεως τῆς δευτέρας σχολῆς, ἦτοι τῆς Σχολῆς Ντέκα, τὸ 1790, ὅπερ ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς πληροφορίας τοῦ Βουλευσμᾶ. Ὁ G. Chassiotis παρέχει ὡς ἔτος ἰδρύσεως αὐτῆς τὸ 1750.

ὅσον τὰ πράγματα δὲν θὰ ἐλάμβανον ἀπρόοπτόν τινα τροπήν, πρὸ τῆς δευτέρας μεταβάσεως αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας¹, θὰ ἐπετυγχάνετο ἡ ὑφ' ὄλων ποθουμένη ἐνοποίηση τῶν σχολῶν. Τοῦτο εἶχε θέσει ὡς ἄμεσον σκοπὸν τῆς δευτέρας μεταβάσεώς του εἰς Ἀθήνας, ἀπεριφράστως σημειώσας ὅτι ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν «τοῦ μουσείου» καὶ τὴν ἐνοποίησιν τῶν σχολῶν. Εἶναι βεβαίως φανερόν ὅτι πόλις μὲ ὀλιγάριθμον πληθυσμόν, ὡς αἱ Ἀθηναί τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἦτο ἀσύμφορον καὶ ἀκατανόητον νὰ διατηρῆ δύο σχολάς. Ποῖα ὁμως ἀποτελέσματα ἐπέτυχε διὰ τῶν ἐνεργειῶν του ὁ Βουλευσμᾶς, δὲν γνωρίζομεν. Πάντως καὶ μόνον αἱ ἐνέργειαι του αὐταὶ ἀναντιρρήτως ἀπέτελεσαν συμβολὴν τινα εἰς τὸ ἔργον τῆς καταβαλλομένης κατὰ τὸν ΙΗ' αἰ. ὑπὸ τῶν λογίων προσπαθείας ἀνυψώσεως τῆς παιδείας.

1. Κατὰ τὸν *M. Γεδεών*, ἐνθ' ἀνωτέρω, ἡ πρώτη μετάβασις τοῦ Βουλευσμᾶ εἰς Ἀθήνας συνέβη κατὰ τὴν 29ην Δεκεμβρίου 1776 (πρβλ. καὶ *A. Δημητρακοπούλου*, *Προσθήκαι καὶ διορθώσεις*, σ. 107). Ἡ ἡμερομηνία αὕτη δὲν συμφωνεῖ ἀπολύτως πρὸς τὰς ἐξαγομμένας πληροφορίας ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βουλευσμᾶ. Ἐν τῇ 2α ἐπιστολῇ πρὸς Χρῦσανθον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 98, ἀναφέρων τὰς περιοχὰς καὶ πόλεις, ἅς κατὰ τὰς περιουσίας αὐτοῦ ἐπισκέψθη, ἐπιτρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἐκ Θηβῶν μετέβη εἰς Ἀθήνας καὶ ἐξ Ἀθηνῶν ἐπανέκαμψε καὶ πάλιν εἰς Θήβας, ἐκ Θηβῶν δὲ ἀπέστειλε τὴν μνημονευθεῖσαν 2αν ἐπιστολὴν πρὸς Χρῦσανθον ὑπὸ ἡμερομηνίαν κα' Δεκεμβρίου 1776. Ἄρα ἡ ἐπίσκεψις ἐκ μέρους του τῶν Ἀθηνῶν ἐγένετο μᾶλλον πρὸ τῆς 21ης Δεκεμβρίου, πιθανόν δὲ ἀπὸ 17ης Νοεμβρίου 1776 καὶ μέχρι 21ης Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

8. Ο ΒΟΥΛΗΣΜΑΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΝ ΣΤΙΒΟΝ ΤΟΥ ΑΝΑΓΕΝΝΩΜΕΝΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Ὁ Βουλησμάς, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἀνῆκεν εἰς τὸν κύκλον τῶν θεολόγων τῶν ἐκπροσωποῦντων τὰς κατ' ἐξοχὴν συντηρητικὰς πνευματικὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ¹ καί, ὡς ἐκ τούτου, ἠγωνίσθη δι' ὅλων αὐτοῦ τῶν δυνάμεων κατὰ πάσης νεωτεριστικῆς τάσεως. Ἐνεκα τῆς στάσεώς του ταύτης ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων καὶ ἐχθρῶν αὐτοῦ ὡς ἄνθρωπος στενῆς ἀντιλήψεως, ἀζηλωτῆς καὶ ἀμαθῆς θεολόγος καὶ ἀπαιδευτος². Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται ὀρθοὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ οὗτοι, ἐπισταμένη ὁμως μελέτη τοῦ θέματος καὶ ἀνεπηρέαστος ἔρευνα, ἀνεξάρτητος τῶν πεποιθήσεων τοῦ μελετητοῦ καὶ τῆς ἰδεολογικῆς τοποθετήσεως αὐτοῦ, ὅπωςδῆποτε δὲν θὰ ὠδήγει εἰς τοιοῦτους χαρακτηρισμοὺς τοῦ ἀνδρός. Νομίζομεν ὅτι διὰ τῆς ἐκθέσεως τῶν σχετικῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὴν διαμάχην τοῦ Βουλησμά μετα τῶν Βενιαμὶν Λεσβίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετὰ τοῦ Στεφάνου Δούγκα ἀποσαφηνίζεται ὀριστικῶς πλέον ἢ στάσις τῶν συντηρητικῶν ἐν τῷ ἑλληνορθοδόξῳ πνευματικῷ χώρῳ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς θρησκευτικῆς καὶ γενικώτερον πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀποσαφήνισις αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῆ οὐχὶ διὰ μονομεροῦς ἐξετάσεως τοῦ προβλήματος, ἀλλὰ τῇ βοήθειᾳ ἐν προκειμένῳ 1) κειμένων ἀνηκόντων εἰς ἀμφοτέρας τῶν διαμαχομένων τὰς παρατάξεις, 2) ἐπισήμων ἐγγράφων τῆς Ἐκκλησίας καὶ 3) ἰδιωτικῶν ἐγγράφων, δι' ὧν ἐκφράζονται αἱ γνώμαι σοβαρῶν καὶ ἀξιοπίστων μαρτύρων περὶ τῶν συμβάντων.

Α. ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΙΣ ΤΩΝ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΩΝ ΤΟΥ ΒΕΝΙΑΜΙΝ ΤΟΥ ΛΕΣΒΙΟΥ

Τὸ θέμα τῆς διαμάχης τοῦ Βουλησμά μετα τῶν Βενιαμὶν ἔχει ἐν ἐκτάσει ἐξετασθῆ ὑπὸ τοῦ Α. Ἀγγέλου³. Οὗτος, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γενικῶν καὶ εἰδικῶν

1. Ἀσφαλῶς τὸ συντηρητικὸν αὐτοῦ πνεῦμα ἐκληρονόμησεν ἐκ τοῦ διδασκάλου του Ἱεροθέου καὶ τῶν λοιπῶν Ἰθακησίων λογίων, οἵτινες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκυριάρχουν ἐν τῇ σχολῇ τῆς Σμύρνης. Πρβλ. Α. Ἀγγέλου, ἔργ. μν., σ. 51 καὶ 76.

2. Βλ. Στεφάνου Δούγκα, Ἀντιρρήσεις εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Δωροθέου, κῶδ. 6024 (517), φ. 369α καὶ 371β.

3. Βλ. Α. Ἀγγέλου, ἔργ. μν., σ. 1 - 81.

περὶ τοῦ Βενιαμὶν μελετῶν¹, τῶν ἐπτὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθεισῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βουλευσμᾶ², ὡς καὶ τῶν ὑφ' ἑτέρων μελετητῶν ἐκδοθέντων σχετικῶν ἐγγράφων³, ἐμελέτησε καὶ παρουσίασε τοῦτο δι' ἑνὸς μάλιστα ἀξιολόγου τρόπου. Ἐπεχείρησε νὰ παρουσιάσῃ τοῦτο κυρίως διὰ ψυχολογικῆς ἐρμηνείας τῶν γεγονότων, συνοδευομένης ὑπὸ μιᾶς χαρακτηριστικῆς τῶν λαβόντων μέρος εἰς τὴν διαμάχην προσώπων. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ἀναμφιβόλως ἀξιόλογος, πλὴν ὁμως ἐπισημῆς διὰ τὴν ἐξαγωγήν ἱστορικῶν συμπερασμάτων. Ἐὰν δὲ προσθέσῃ τις εἰς τὴν προσπάθειαν ταύτην καὶ τὴν ἀπ' ἀρχῆς παρατηρουμένην παρ' αὐτῷ τάσιν ἐξιστορήσεως τῶν γεγονότων ἐξ ὠρισμένης τινὸς θέσεως, ἀσφαλῶς θὰ δικαιολογήσῃ δεόντως τὴν ὑφ' ἡμῶν ἐκφρασθεῖσαν ἐπιφυλακτικότητα ὡς πρὸς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐξαχθέντα ἐκ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος θέματος ἱστορικὰ συμπεράσματα. Ἡ ἐκ τῶν προτέρων λαμβανομένη ὑπ' αὐτοῦ θέσις κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος δέον ὅπως θεωρηθῆ ἀφισταμένη τῆς πραγματικότητος, ἐφ' ὅσον παρουσιάζεται ὡς κανὼν ἐν σχέσει πρὸς τὰς λαμβανούσας χώραν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην διαμάχας. Θεωρεῖ δηλονότι ὁ Α. Ἀγγέλου πᾶσαν μεταξὺ λογίων διαμάχην τοῦ ΙΗ' αἰ. ὡς ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς ἀντιδράσεως τοῦ συντηρητικοῦ στοιχείου πρὸς τὸ φιλελεύθερον, τὸ ὁσημέραι ἀπομακρυνόμενον ἐκ τῆς σχολαστικῆς παραδόσεως. Τὴν ἀντίδρασιν ταύτην ἀποδίδει εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς κύκλους. Πρὸς τούτοις προδικάζει καὶ τὸ μέλλον ἐκ τῆς διαμάχης νὰ προκύψῃ ἀποτέλεσμα, θεωρῶν ὅτι τοῦτο ἦτο ἢ ὁ ἀφορισμὸς τοῦ νεωτεριστοῦ φιλοσοφοῦντος καὶ περὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἐνασχολουμένου λογίου ἢ ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἔργου του, κατόπιν τῆς προσάψεως εἰς αὐτὸν τῆς κατηγορίας τοῦ

1. Γ. Ἀριστείδου, Βενιαμὶν ὁ Λεσβίος, ἐν Ἀθήναις 1880, Γ. Βαλέτα, Ἱστορία τῆς Ἀκαδημίας Κυδωνιῶν, μέρος Α', Ἡ καθιδρυτικὴ Βενιαμικὴ περίοδος, ἀμικρασιατικὰ Χρονικά 1948. Γ. Καραμπλιᾶ, Ἱστορία τῶν Κυδωνιῶν, ἐν Ἀθήναις 1949, Γ. Σακοῦρη, Ἱστορία τῶν Κυδωνιῶν, ἐν Ἀθήναις 1920, Ν. Σαλτέλη, Ὁ Κυδωνιάτης, ἐν Ἀθήναις 1842, Μ. Στεφανίδου, Αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι ἐν Ἑλλάδι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, ἐν Ἀθήναις 1926, καὶ Ν. Σωτηράκη, Βενιαμὶν Λεσβίος, μέρος Α', Βιογραφία, ἐν Μυτιλήνῃ 1939.

2. Αὗται εἶναι αἱ ἐκ τοῦ κώδ. 6021 (514) Ἐπιστολαὶ τοῦ Βουλευσμᾶ πρὸς τοὺς ἐν Κυδωνίαις διδάσκοντας, διδασκομένους καὶ προϊσταμένους, σ. 693 - 695, 2α καὶ 3η πρὸς Ἀθανάσιον διδάσκαλον (Πάριον), σ. 757 - 782 καὶ 782 - 788, πρὸς Κύριλλον Ἰκονίου, σ. 790 - 798, 24η πρὸς Χρῦσανθον, διδάσκαλον, σ. 819 - 830 καὶ 6η πρὸς Νικόδημον, διδάσκαλον, σ. 831 - 840, ἐκ δὲ τοῦ κώδ. 6023 (516) πρὸς Βενιαμὶν, διδάσκαλον, σ. 1567 - 1584. Ὁ Α. Ἀγγέλου δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν του τὴν ἐν τῷ κώδ. 6021 (514), σ. 795 - 796 ἐπιστολὴν πρὸς Σαμουήλ, διδάσκαλον, ἣτις ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ θέμα τῆς διαμάχης τοῦ Βουλευσμᾶ μετὰ τοῦ Βενιαμίν. Ἐξ ἄλλου ἐν τῷ πίνακι τῶν κειμένων, ἔργ. μν. σ. 6, σημειοῖ ὀκτῶ ἀνεκδότους ἐπιστολάς τοῦ Βουλευσμᾶ ἀναφερομένας εἰς τὴν διαμάχην ταύτην, ἐκδίδει ὁμως τὰς ἐπτὰ ἐξ αὐτῶν.

3. Τὰ ἐγγράφα ταῦτα εἶναι: α) Συνοδικὴ ἀπόφασις δημοσιευθεῖσα ἐν «Νέα Ζωῆ» Ἀλεξανδρείας 3 (1906/7), σ. 556 - 558, β) Ἐπιστολαὶ Βενιαμίν Λεσβίου, 1) πρὸς Διονύσιον Ἐφέσου, αὐτόθι, σ. 593 - 594, 2) πρὸς Δωρόθεον Πρώτον, «Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως» 13 (1880), σ. 230, καὶ ἐν Γ. Ἀριστείδου, ἔργ. μν., σ. 102, 3) πρὸς

αίρετικοῦ¹. Χάριν παραδείγματος ἀναφέρομεν τὰς περιπτώσεις τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως καὶ τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη, κληρικῶν λογίων τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, οἵτινες οὐχὶ μόνον ἐδίδαξαν τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ προσέτι συνέγραψαν, εἰσηγηθέντες νεωτεριστικὰς ἰδέας, ὡς καὶ τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἐπαναστατικῶν συμπερασμάτων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Παρὰ ταῦτα ἡ μετὰ συνέσεως προβολὴ τῶν ἰδεῶν των καὶ ἡ ἐντὸς τῶν ἐπιτρεπομένων ὁρίων ἐν συσχετίσει πρὸς τὴν θεολογίαν παρουσιάσας τῶν καινοφανῶν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἀπόψεων των συνετέλεσαν, ὥστε τελικῶς νὰ μὴ προσαφθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ κατηγορία τοῦ αἰρετικοῦ, ἀλλ' ὅπως ἀντιθέτως οὗτοι νὰ ἐπιβληθοῦν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἰδιαίτερας ἀξίας λόγιοι, ἐκφράζοντες, παρὰ τὰς φιλοσοφικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς ἀπόψεις των, αὐτὸ τοῦτο τὸ φρόνημα τῆς Ἐκκλησίας².

Προσέτι ἐνταῦθα δεόν ὅπως τονισθῇ ὅτι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ψυχολογικὴ ἐρμηνεία τῶν γεγονότων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἄκρατος ἐν πολλοῖς χρήσις τῆς ὑποθέσεως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εὐκόλως ᾠδήγησαν αὐτὸν εἰς γενικεύσεις, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώθη, ἀντιφάσεις, ὑποκειμενισμὸν καὶ διάφορον ἀντιμετώπισιν τῶν ὁμοιομόρφων γεγονότων. Πρὸς διευκρίνισιν τῆς ἀπόψεώς μας ταύτης σημειοῦμεν τὰ ἑξῆς: 1) δὲν διώκονται πάντες οἱ ἐν τῇ Δύσει σπουδάζαντες, οἱ φιλελευθεριάζοντες καὶ φιλοσοφοῦντες, καθὼς καὶ οἱ περὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἐνασχολούμενοι, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Α. Ἀγγέλου ἐν τῇ μελέτῃ του (σ. 48). Ἐκτὸς τούτου δεόν ὅπως προστεθῇ ὅτι αἱ τυχὸν γενόμεναι διώξεις δὲν προῆλθον πάντοτε ἐκ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ δὲ ἐπέμβασις αὐτῆς κατὰ τὰς διεξαχθεῖσας μεταξὺ τῶν λογίων διαμάχας δὲν ὑπῆρξεν ὁμοιόμορφος, διωχθέντων ἐνίων συντηρητικῶν καὶ ὑποστάντων τὰς ἐξ ἀθαιρεσιῶν καὶ ὑπερβάσεων αὐτῶν προβλεπομένας ὑπ' αὐτῆς κυρώσεις, 2) τὸ ἐμφανιζόμενον ἐνδιαφέρον ἐκ μέρους λογίων διὰ τὰ προκύπτοντα ἐκ τῶν πνευματικῶν διενέξεων προβλήματα δὲν σημαίνει ὅπως δῆποτε ἐνταξιν αὐτῶν εἰς τινὰ ὀργανωμένον κύκλον, ὅστις στρέφεται ἐναντίον ὀρισμένων προσώπων, ὡς καὶ κατὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐκφραζομένων ἰδεῶν (σ. 49). Ὡς γνωστὸν, ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ τὰ διαδραματιζόμενα δι' ἀτομικῆς πρωτοβουλίας γεγονότα ἀντιμετωπίζονται διαφόρως ἐκείνων, τῶν ὁποίων φορεὺς εἶναι

τὴν Σύνοδον, ἐν Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, Τὰ σωζόμενα φιλολογικὰ συγγράμματα, ἐν Ἀθήναις 1871, σ. 435 - 437, 4) πρὸς Μαρτιῶ, ἐν Ι. Βογιατζίδου, Νεοελληνικὰ ἀνεκδότα, ἐν Ἀθήναις 1909, σ. 21, 5) Ἀνεπίγραφος, ἐν Γ. Ἀριστείδου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 103 - 104, 6) Ἀνεπίγραφος, αὐτόθι, σ. 104 - 105, 7) πρὸς Ἰωάννην Ψωμέλλην, «Ποιμὴν» Μιτυλήνης, 5 (1937), Παράρτημα, σ. 112, γ) 2 Ἐπιστολαὶ Κοινότητος Κυθωνιῶν πρὸς Θεόφιλον Καίτην, ἐν περιοδικῷ «Ξενοφάνης» 2 (1904), σ. 79 καὶ 80.

1. Βλ. Α. Ἀγγέλου, ἔργ. μν., σ. 48.

2. Πρβλ. Γ. Αἰνιᾶνος, Συλλογὴ ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ ἀοιδίμου Εὐγενίου Βουλγάρεως καὶ τινων μετατυπωθέντων, ἐν Ἀθήναις 1838, σ. κβ', ἐνθα καὶ κρίσεις τοῦ Α. Παρίου περὶ τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου, ὡς καὶ σ. λ' κ.έ.

τὸ σύνολον ἀνθρώπων, καὶ δὴ τὸ ὀργανωμένον σύνολον ἀνθρώπων, 3) ὁ Βουλευσμᾶς, ὑποστηρίζει ὁ συγγραφεὺς, παρουσιάζεται ἐπηρεαζόμενος ὑπὸ τοῦ Παρίου, ὡς ἀνήκων εἰς τὸν κύκλον αὐτοῦ (σ. 56), ἐνῶ τοῦτο οὐδὲν μαρτυρεῖται ἐν ταῖς διασωθείσαις ἐπιστολαῖς τοῦ Βουλευσμᾶ. Ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Βουλευσμᾶ, εἰς οὐδὲν θέμα, ὅπερ ἀπησχόλησε τὸν Πάριον, ἀνεμείχθη ὁ Βουλευσμᾶς, ἢ ὁ Πάριος εἰς θέμα, ὅπερ ἀπησχόλησε τὸν Βουλευσμᾶν, τῆς ἐξαιρέσεως μὴ γενομένης μηδὲ εἰς τὸ ἰδιαιτέρως ἀπασχολῆσαν τὸν Πάριον κίνημα τῶν «Κολλυβάδων» ἢ τὴν διαμάχην αὐτοῦ μετὰ τοῦ Κοραῆ, 4) ὁ Πάριος ἐμφανίζεται στρεφόμενος κατὰ τῶν νεωτεριστῶν ἐξ ἀντιζηλίας πρὸς τὸν Βενιαμίν (σ. 53), ἐνῶ εἶναι γνωστὸν ὅτι οὗτος καὶ πρὸ τῆς διαμάχης ταύτης καὶ εἰς πλείστας ἕσας περιστάσεις ἤσκησε συντηρητικὴν πολιτικὴν, καταπολεμήσας μάλιστα τὰς νεωτεριστικὰς ἰδέας. Τοῦτο λοιπὸν ἦτο δυνατόν νὰ συμβῆ ἐκ πεποιθήσεως, οὐχὶ δὲ ἐκ τινος αἰφνιδίως καὶ παρεμπιπτόντως ἐμφανισθέντος ἐρεθισμοῦ, 5) αἱ διαμάχαι μετὰξὺ λογίων παρουσιάζονται ὡς ἔχουσαι τὰς ἀφορμὰς τῶν εἰς προσωπικὰς ἀντιπαθείας (σ. 54), ὅπερ, καίτοι δὲν ἀμφισβητεῖται, ἐν τούτοις ὅμως δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ ὑπερτονίζηται, ὅταν μάλιστα δίδωνται καὶ αἱ οὐσιαστικαὶ καὶ ἀντικειμενικαὶ διαφοραὶ αἱ προκαλέσασαι τὰς διενέξεις (σ. 55) καὶ 6) ὁ Πάριος θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὡς ὁ πρωτεργάτης τῆς διαμάχης καὶ ὁ κύριος σύμμαχος τοῦ Βουλευσμᾶ, καίτοι παραδόξως πῶς ὑπὸ τοῦ ἰδίου σημειοῦται ὅτι οὗτος «δὲν ἐμφανίζεται πούθεν» κατὰ τὴν διαμάχην, ἦτοι ὡς λαμβάνων ἐνεργὸν μέρος κατ' αὐτήν. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ συγγραφέως περὶ τῆς συμμετοχῆς τοῦ Παρίου εἰς τὴν διαμάχην στηρίζεται εἰς τὸ ἐσφαλμένως ὡς δεδομένον λαμβανόμενον ὅτι διὰ πρώτην φορὰν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην δημιουργεῖται ἐπιστολικὴ κοινωνία τοῦ Βουλευσμᾶ μετὰ τοῦ Παρίου. Ἐν τῷ διασωθέντι ὅμως ἀρχεῖῳ τοῦ Βουλευσμᾶ εὕρισκει τις ἐπιστολὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν Πάριον, γεγραμμένην τὴν 20ὴν Ἰουνίου 1789 ἐκ Κωνσταντινουπόλεως (βλ. κώδ. 6020 (513), σ. 419).

Θὰ ἠδύνατό τις ἐνταῦθα νὰ ἀναφέρῃ καὶ ἑτέρας λεπτομερείας ἀποδεικνύουσας τὸ ὀρθὸν τοῦ ἡμετέρου ἰσχυρισμοῦ, ὅτι τουτέστιν ἡ ὑπὸ τοῦ Α. Ἀγγέλου ἐκθεσις τοῦ ἱστορικοῦ τῆς διαμάχης εἶναι δυνατόν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς παρερμηνείας καὶ ἐσφαλμένα συμπεράσματα· τοῦτο ὅμως ἀπομακρύνει ἐκ τοῦ κυρίως ὕφ' ἡμῶν ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς θεωροῦμεν ἀναγκαῖον, ὅπως ἐν συνεχείᾳ προβῶμεν εἰς τὴν ἐκθεσιν τῶν γεγονότων τῆς διαμάχης μετὰξὺ Βουλευσμᾶ καὶ Βενιαμίν, δι' ἑνὸς ἀπλοῦ ἀφηγηματικοῦ τρόπου, ἀφιστάμενου τῶν πολλῶν καὶ ἐπικινδύνων διὰ τὴν εὑρεσιν τῆς ἀληθείας ἱστορικῶν ὑποθέσεων καὶ ψυχολογικῶν τῶν γεγονότων ἐρμηνειῶν. Ἡ παρουσίαις αὕτη θὰ ἐπιτρέψῃ, νομίζομεν, τὴν ἐξαγωγήν εὐχερῶς καὶ θετικῶς τῶν ἀπαραιτήτων ἐκ τῶν γεγονότων ἱστορικῶν συμπερασμάτων.

Αἱ πρῶται ὑπὸ τοῦ Βουλευσμᾶ παρεχόμεναι περὶ τῆς διαμάχης πληροφο-

ρίαι ανάγονται εις τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 1803¹, εἰ καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ἡ διαμάχη αὕτη ἤρχισε πολὺ ἐνωρίτερον². Τὰ λαβόντα ἐνεργὸν μέρος εἰς αὐτήν, ὡς καὶ τὰ ἐκ τοῦ σύνεγγυς παρακολούθησαντα ταύτην πρόσωπα, ἦσαν ἐκ τῶν σημαντικωτέρων τῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν κύκλων τῆς περιῆς ὁ λόγος ἐποχῆς. Ὡς ἐκ τούτου καθίσταται φανερὸν ὅτι ἡ διαμάχη αὕτη ὑπῆρξεν ἐν τῶν ἀξιολογωτέρων γεγονότων τῆς πνευματικῆς κινήσεως τοῦ ΙΗ' αἰῶνος.

Τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον προεκάλεσε τὴν διαμάχην, ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀποδοχὴν ἢ μὴ τῶν ἐν τῇ Δύσει διατυπωθεισῶν καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἰσαχθεισῶν κατὰ τὸν ΙΗ' αἰ. ἐπιστημονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν θεωριῶν. Βαθυτέρα ὁμως μελέτη τῶν γεγονότων ἀποκαλύπτει ὅτι αὕτη ὄφειλετο εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἐπιστήμου Ἐκκλησίας, ὅπως καταπολεμήσῃ διὰ τῶν καταλλήλων ὀργάνων αὐτῆς τὴν τάσιν νὰ παρουσιάζωνται αἱ νεωτεριστικαὶ ἰδέαι — αἱ ὁποῖαι μάλιστα δὲν ἀπετέλουν πάντοτε καὶ δεδομένα τῆς ἐπιστήμης — ἐν τοῖς πλαισίοις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς προερχομένης ἀψευδοῦς διδασκαλίας, νὰ διδάσκωνται δὲ αὗται καὶ ἐν τοῖς ἐξ αὐτῆς ἐξαρτωμένοις διδασκῆριοις, ἐνίοτε δὲ, ὡς συνέβη καὶ μετὰ τοῦ Βενιαμίν, νὰ κηρύττωνται ἀνεπιτρέπτως ἀπ' ἄμβωνος, ἀσφαλῶς πρὸς ἐπίδειξιν γνώσεων καὶ πρόκλησιν ἐπικινδύνου σκανδαλισμοῦ τῶν ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων. Τὴν διαμάχην τοῦ Βουλευμαῖ μετὰ τοῦ Βενιαμίν, ὡς καὶ τὴν μετὰ τοῦ Στεφάνου Δούγκα, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω, θεωροῦμεν ὡς χαρακτηριστικὰς περιπτώσεις.

Ὁ Βενιαμίν (1759 - 1824)³, λόγιος ἱερομόναχος, μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐν Ἐσπερίᾳ σπουδῶν αὐτοῦ, ἐγκατεστάθη ἐν Κυδωνίαις, ἐνθα ἐδίδασκεν, ὡς φαίνεται, φιλοσοφίαν, μεταφυσικὴν, ἠθικὴν, ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν, τριγωνομετρίαν, ἄλγεβραν, φυσικὴν, μετεωρολογίαν καὶ ἀστρονομίαν. Οὗτος κατὰ τὸ Πάσχα τοῦ 1803 ἐκφωνήσας λόγον περὶ ἀγάπης ἔδωκεν ἀφορμὰς εἰς τὸν ἐν Κυδωνίαις διαμένοντα καὶ ἀσκοῦντα τὸ ἔργον τοῦ πνευματικοῦ Ἰακώβου τὸν Θηραῖον⁴ νὰ μεμφθῇ τὴν διδασκαλίαν του καὶ νὰ καταγγείλῃ αὐτὸν εἰς τὸν Ἅγιον Τρωάδος. Οὗτος ὁμως δὲν ἀνέλαβε πρωτοβουλίαν πρὸς διευθέτησιν τοῦ ζητήματος, προφανῶς διότι δὲν ἔτρεφεν ἐκτίμησιν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰακώβου⁵. Ἐν συνεχείᾳ, καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, συνειργάσθη μετὰ τοῦ Ἰακώβου ὁ μαθη-

1. Βλ. Ἐπιστολὴν πρὸς Βενιαμίν, παρὰ Α. Ἀγγέλου, ἔργ. μν., σ. 16.

2. Περὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς διαμάχης πρὸ τοῦ ἔτους 1803 συνηγορεῖ τὸ γεγονὸς ἀφ' ἐνὸς μὲν ὅτι κατὰ τὸ 1803 παρουσιάζεται αὕτη ἐν πλήρει ἐξελίξει, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ὁ Βενιαμίν εἶχεν ἀρχίσει τὴν διδασκαλίαν τῶν νέων αὐτοῦ ἰδεῶν ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1801. Βλ. Μ. Στεφανίδου, ἔργ. μν., σ. 31.

3. Ὁ Στ. Παπαδόπουλος, Βενιαμίν ὁ Λέσβιος, ἐν ΘΗΕ, 9, 801, δίδει ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Βενιαμίν τὸ 1762.

4. Πληροφορίας περὶ τοῦ Ἰακώβου Θηραίου δίδει ὁ Α. Ἀγγέλου, ἔργ. μν., σ. 55.

5. Βλ. Ἐπιστολὴν Βενιαμίν πρὸς Διονύσιον Ἐφέσου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 598, πρβλ. Α. Ἀγγέλου, ἐνθ' ἄνωτέρω.

της τοῦ Βενιαμίν Σαμουήλ ὁ Ἄνδριος¹. Εἰς τοῦτον φαίνεται ὅτι ὀφείλεται ἡ συγκέντρωσις τῶν τετραδίων τοῦ Βενιαμίν τῶν περιλαμβανόντων τὰς ἰδέας αὐτοῦ².

Αἱ ἰδέαι τοῦ Βενιαμίν καθίστανται εἰς ἡμᾶς γνωσταὶ ἐξ ὧν κυρίως ὁ Βουλησμάς σημειοῖ ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῇ αὐτοῦ, δι' ἧς ἐζήτηι παρ' αὐτοῦ τὴν ἀποκλήρυξιν τούτων. Κατὰ τὰς πληροφορίας ταύτας ὁ Βενιαμίν ἐπρέσβευεν «οἰκουμένους τοὺς ἐν οὐρανῷ ἀοικήτους φωστῆρας καὶ πλανήτας... τὴν γῆν τὴν ἀκίνητον κινουμένην καὶ φύσει μὲν τὸν ἥλιον σκοτεινόν, κατ' ἀντενέργειαν δὲ φωτεινόν...»³.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει αἱ ἰδέαι αὗται ἐγένοντο κυρίως γνωσταὶ διὰ τινος ἐπιστολῆς τοῦ μεγάλου διερμηνέως τοῦ στόλου Ἰωάννου Καλλιμάχη, ὡς καὶ διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ συγχρόνου ἀποστολῆς τῶν τριῶν τετραδίων τοῦ Βενιαμίν⁴. Ἀποδέκτης τούτων ὑπῆρξεν ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου Διονύσιος⁵, εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὁποίου ὑπήγοντο αἱ Κυδωνίαι. Λεπτομερείας περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ζητήματος εἰς τὴν σύνοδον δὲν ἔχομεν. Τυχάνουν εἰς ἡμᾶς γνωσταὶ μόνον αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς. Ἡ σύνοδος εἶχεν ἀποφασίσει 1) νὰ ἀνατεθῇ εἰς τὸν Δωρόθεον Βουλησμᾶν ἡ ἀνασχευὴ «γραφικῶς τε καὶ ἐκκλησιαστικῶς» τοῦ «κενοῦ συστήματος» περὶ κινήσεως τῆς γῆς, ὑπάρξεως ζωῆς εἰς τοὺς πλανήτας καὶ τοῦ ἐξ ἀνταυγείας προερχομένου φωτὸς τοῦ ἡλίου, 2) νὰ ἀποσταλῇ ὁ Ἰακώβος εἰς Κυδωνίας, διὰ νὰ ἀναγνώσῃ ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς τὴν συνοδικὴν ἀπόφασιν, νὰ συγκεντρώσῃ τὰ τετράδια τοῦ Βενιαμίν, διὰ νὰ παύσῃ ἀσφαλῶς ἡ διάδοσις τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ, καὶ νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν Βενιαμίν τὸ ἀνασκευαστικὸν τοῦ

1. Περὶ τοῦ Σαμουήλ τοῦ Ἄνδριου βλ. Α. Ἀγγέλου, ἐνθ' ἀνωτέρω, καὶ Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἐνας διώκτης τοῦ Νεοφύτου Δούκα, Σαμουήλ ὁ Ἄνδριος, Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ἀφιερώματος εἰς τὴν Ἡπειρον, ἐν Ἀθήναις 1955.

2. Βλ. Ἐπιστολὴν Βενιαμίν πρὸς Διονύσιον Ἐφέσου, ἐνθ' ἀνωτέρω.

3. Βλ. Ἐπιστολὴν πρὸς Βενιαμίν, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 9, γ61 κ.ε. Ἐκ τῶν ἰδεῶν τούτων, ὡς τυγχάνει σήμερον ἀπολύτως γνωστὸν, ἡ δευτέρα θέσις ἀνταπεκρίνετο εἰς τὴν ἀλήθειαν.

4. Βλ. «Συνοδικὴν ἀπόφασιν», ἐνθ' ἀνωτ., σ. 556 καὶ Ἐπιστολὴν πρὸς Βενιαμίν, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 8, γ 19 κ.ε. Ὁ Α. Ἀγγέλου, ἔργ. μν., σ. 56, συνδυάζει τὰς ἐνεργείας τοῦ Ἰωάννου Καλλιμάχη πρὸς ἐκείνας τοῦ Ἰακώβου, πλὴν ὅμως περὶ τούτου, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, οὐδεμίαν πληροφορίαν ὑφίσταται. Πιθανώτερον φαίνεται αἱ ἐνέργειαι καταγγελίας τῶν δοξασιῶν τοῦ Βενιαμίν ὅτι προῆλθον ἀνεξαρτήτως ἐξ ἀμφοτέρων τῶν ἀνδρῶν τούτων. Ἡ ἀποστολὴ τῆς ἐπιστολῆς καὶ τῶν τετραδίων ὑπὸ τοῦ Καλλιμάχη ἐγένετο ἀσφαλῶς μετὰ τὴν 19ην Σεπτεμβρίου 1803, ὅτε δηλαδὴ ἀνεδείχθη μητροπολίτης Ἐφέσου ὁ Διονύσιος (βλ. «Συνοδικὴν ἀπόφασιν», ἐνθ' ἀνωτέρω). Τοῦτο ἐξ ἄλλου συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς ἡμῶν, καθ' ὅσον ἐν τῇ «Συνοδικῇ ἀναφορᾷ» σημειοῦται ὁ μὴν Αὐγούστος, ὅπερ δηλαδὴ ὅτι ἡ σύνοδος δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν αὐτῆς πρὸς ἔκδοσιν τῆς ἀποφάσεώς της τὴν καταγγελίαν τοῦ Ἰωάννου Καλλιμάχη, ἀλλ' ἐτέραν προγενεστέραν αὐτῆς.

5. Περὶ τοῦ Διονυσίου Ἐφέσου βλ. Π. Κοντογιάννη ἀρθρον ἐν «Ἀθηνῶν» 18 (1906), σ. 145 - 196.

Βουλευσμά, 3) νά ἀπαγορευθῆ εἰς τὸν Βενιαμὴν νά διδάσκη, ἐφ' ὅσον δὲν ἤθελεν ἀποδεχθῆ «τὰ περὶ τῆς πτώσεως αὐτοῦ» καὶ 4) ὁ Βενιαμὴν νά ἀπομακρυνθῆ ἐκ τῆς σχολῆς, ἀντικαθιστάμενος ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Σαράφη¹. Μετὰ τὴν ἐκδοσιν τῆς συνοδικῆς ἀποφάσεως ἐμφανίζεται ὁ Βουλευσμάς λαμβάνων ἐνεργὸν πλεόν μέρος εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο.

Ἡ ἀνάμειξις τοῦ Βουλευσμά εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι δυνατόν νά διαγραφῆ ὡς ἐξῆς. Μετὰ τὴν λήψιν τῆς συνοδικῆς ἀποφάσεως καὶ κατόπιν τῆς δοθείσης εἰς αὐτὸν ἐντολῆς ἐπεχείρησεν οὗτος τὴν ἀναίρεσιν τῶν δοξασιῶν τοῦ Βενιαμὴν διὰ γραφικῶν καὶ λογικῶν ἐπιχειρημάτων. Ὁ ἴδιος ἐτόνισεν² ἰδιαιτέρως τὴν ὑποχρέωσιν αὐτοῦ νά δράσῃ, καθ' ὅσον «οὐ χωρὶς τῆς πάντων προτροπῆς τε καὶ εἰδήσεως» προέβη εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Βενιαμὴν. Τὸν πρῶτον λόγον τῆς κρίσεως τῶν ἐμφανιζομένων ἐν τοῖς κόλποις τῆς Ἐκκλησίας τοιούτων ἰδεῶν εἶχεν ὁ ἐπίσκοπος τῆς περιοχῆς, εἰς ἣν αὐταὶ παρουσιάζοντο, ὡς καὶ ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου. Τοῦτο ἀκριβῶς συνέβη καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν καινοτομιῶν τοῦ Βενιαμὴν. Αἱ ἰδέαι του κατεδικάσθησαν ψήφῳ τοῦ μητροπολίτου Διονυσίου, τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλινίκου καὶ ἀπάντων τῶν συνοδικῶν. Προσέτι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν προκρίτων τοῦ Γένους ὠχλήθη ἰδιαιτέρως ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ³. Ἡ ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἐπιχειρηματολογία τοῦ Βουλευσμά δὲν παρουσιάζει ἀξιόλογον ἐνδιαφέρον, εἰμὴ μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι δι' αὐτῆς ἐμφανίζεται ὁ Βενιαμὴν ἀφιστάμενος τῶν περὶ κόσμου, καὶ εἰδικώτερον περὶ οἰκισμοῦ αὐτοῦ, ἰδεῶν τῆς Γραφῆς. Οὕτως ἐδίδοι τὴν ἐντύπωσιν ὅτι παρηγκώνιζε τὴν Γραφὴν καὶ παρεχώρει τὴν θέσιν αὐτῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἣ ὅποια ὅμως δὲν ἦτο ἀξία τοῦ ὀνόματός της, ἐφ' ὅσον δὲν διετῆρει τὴν ἐν τῇ Γραφῇ ἀπαντωμένην ἀλήθειαν. Ἡ κυρία ἐπομένως προσπάθεια τοῦ Βουλευσμά, χαρακτηριζομένη ἴσως ὑπὸ τινος φανατισμοῦ, περιεστράφη περὶ τὸ σημεῖον τοῦτο, νά ἀποδείξῃ δηλονότι τὴν ἀνάγκην τῆς διατηρήσεως τῆς Γραφῆς γενικῶς, ὡς τῆς κατ' ἐξοχὴν πηγῆς τῆς ἀληθείας. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Βουλευσμάς διετύπωνε τὴν γνώμην ὅτι ὁ Βενιαμὴν ἀπεμακρύνθη καὶ ἐκ τῆς παραδεδεγμένης ἀπόψεως τῆς πλειονότητος τῶν μελετητῶν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος θεμάτων. Κατὰ ταῦτα ὁ Βουλευσμάς κυρίως ὑπερημύνητο ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ κύρους τῆς διοικήσεως καὶ περὶ τῶν πνευματικῶν θεμάτων ἀποφαινομένης Ἐκκλησίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ἐκ τῆς Γραφῆς πηγαζούσης ἀληθείας, ἐνῶ συγχρόνως ἐδείκνυε μεγάλην δυσχέρειαν εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῶν συμπερασμάτων τῆς ἐπιστήμης. Τοῦτο βεβαίως δεόν ὅπως ἀντιμετωπισθῆ προσηκόντως. Δὲν εἶναι ὀρθὸν ἢ στάσις αὐτὴ νά ἐκλαμβάνηται ὡς ἀδυναμία ὀρισμένων προσώπων, καὶ δὴ ἀνηκόντων εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους, πρὸς κατανόησιν τῶν

1. Βλ. «Συνοδικὴν ἀπόφασιν», ἐνθ' ἄνωτ., σ. 557.

2. Βλ. Ἐπιστολὴν πρὸς Βενιαμὴν, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 9, γ 35 - 36.

3. Αὐτόθι, γ 28 κ.έ.

σχετικῶν προβλημάτων, ἀλλὰ γενικώτερον ὡς ἀδυναμία τῆς ἐποχῆς των. Ἡ διάδοσις τῶν νέων φιλελευθεριαζουσῶν ἰδεῶν καὶ ἡ ἀποδοχὴ τῶν συμπερασμάτων τῆς ἐπιστήμης, τὰ ὁποῖα, σημειωτέον, ἐν ταῖς ἐφαρμογαῖς αὐτῶν ἐφαίνοντο εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀμνητῶν ὡς ἀπορρέοντα ἐκ τινος συντελουμένου θαύματος, δὲν ἦτο δυνατόν εὐκόλως καὶ ταχέως νὰ ἐπιτευχθῇ. Ἐκεῖνο ὁμῶς, τὸ ὁποῖον καθίστα ταῦτα δυσχερέστατον, ἦτο ἡ παρουσίαισις ἀπασῶν τούτων τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν καὶ ἐπιστημονικῶν συμπερασμάτων, ὡς τοῦτο ἀνωτέρω ὑπεδηλώθη, ἐν τοῖς πλαισίοις τῆς θεολογίας. Τὸ σημεῖον τοῦτο ἀρκούντως διαφαίνεται ἐν τοῖς ἀναφερομένοις κειμένοις εἰς τὴν διαμάχην τοῦ Βουλευσμᾶ μετὰ τοῦ Βενιαμίν, καθαρῶτατα δὲ εἰς τὴν ἐπακολουθήσασαν διαμάχην μετὰ τοῦ Στεφάνου Δούγκα.

Μετὰ τὴν ἀναίρεσιν ὁ Βουλευσμᾶς, ὡς ὑπεύθυνος πλέον, ἐν τινι μέτρῳ, διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς Ἐκκλησίας, ἦλθε πρὸς τοῦτο εἰς συνεννόησιν μετὰ τοῦ Σαμουήλ. Φαίνεται ὅτι ὁ Σαμουήλ συνεβούλευσεν αὐτόν, ὅπως ἀτὰ κατὰ Βενιαμίν γράμματα) παραδοθοῦν εἰς τὰς Κυδωνίας ὑπ' αὐτοῦ, συνοδευομένου ὁμῶς καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου. Τοῦτο ἐθεώρει ἀναγκαῖον ὄρον διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀποστολῆς. Ἀσφαλῶς διὰ τοῦτο καὶ ἡ σύνοδος, κατόπιν εἰσηγήσεως τοῦ Βουλευσμᾶ, ὥρισε νὰ ἀποσταλοῦν ταῦτα διὰ τοῦ Ἰακώβου. Παρὰ ταῦτα ὁμῶς ὁ Βουλευσμᾶς ἐφρόντισε νὰ ἐφοδιάσῃ διὰ τῶν καταλλήλων συστατικῶν γραμμάτων τὸν τε Σαμουήλ καὶ τὸν Ἰακώβον¹.

Ἡ ἀποστολὴ αὕτη ἀπέτυχε τελείως εἰς τὸ ἔργον αὐτῆς. Οἱ κάτοικοι τῶν Κυδωνιῶν δὲν ἐδέχθησαν τοὺς ὑπὸ τοῦ Βουλευσμᾶ ἀποσταλέντας καὶ οὔτε βεβαίως ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ἐκτελέσουν τὰς ὑπ' αὐτῶν ἀνακοινωθεῖσας ἀποφάσεις τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ὑποδοχὴ δὲ αὐτῶν ἐν Κυδωνίαις ὑπεῆρξε τοιαύτη, ὥστε ἠναγκάσθησαν οὗτοι νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς Κυδωνίας δίκην φυγάδων. Τὸ χεῖριστον ὁμῶς ἐξ ὧν ἦτο ὅτι ἐγκατέλειψαν τὸν Βουλευσμᾶν οἱ συνεργάται αὐτοῦ. Ἀπὸ τῆς κόμης Φρένελι ἐδέχθη οὗτος τὰς περὶ αὐτῶν καὶ τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἀναληφθέντος ἔργου πληροφορίας καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπώλεσε τὰ ἔχνη τοῦ Ἰακώβου, ἐνῶ συνήντησε τὸν Σαμουήλ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τὸν Σαμουήλ πρόετρεψε νὰ συνεχίσῃ τὸ διδασκαλικὸν ἔργον του εἰς τὴν Ἰθάκην ἢ εἰς τὴν Χίον, ὅπου, ὡς γνωστόν, μετὰ ταῦτα οὗτος κατέληξε².

Εἰς τὸν Βουλευσμᾶν δὲν ἀπέμενε πλέον ἑτέρα ἐλπίς, πλὴν τῆς ἀσκήσεως πίεσεως ἐπὶ τοῦ μητροπολίτου Διονυσίου ἀπὸ μέρους τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων. Καὶ τοῦτο μὲν εὐχερῶς ἐπετεύχθη, διότι ὁ Βουλευσμᾶς διέθετεν ἰσχυρὰς γνωριμίας, ὡς τὴν μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ὑψηλάντου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου. Παρὰ ταῦτα ὁμῶς ἡ ἐλπιζομένη συμπαράστασις παρὰ τοῦ μητροπο-

1. Βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς Ἀθανάσιον, διδάσκαλον, παρὰ Α. Ἀγγέλου, ἔργ. μν., σ. 26, ε 375 κ.έ.

2. Αὐτόθι, σ. 25, ε 330 κ.έ.

λίτου Διονυσίου, κατόπιν μάλιστα τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἀσκηθείσης πίεσεως, διέψευσε τὰς ἐλπίδας τοῦ Βουλευσμᾶ¹.

Ὁ Διονύσιος ἔμως δεχθεὶς καὶ ἐξ ἐτέρας πλευρᾶς πίεσεις, πιθανώτατα δὲ ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Μουραόζη καὶ ἐτέρων μεταμεληθέντων συνοδικῶν, τῶν κατ' οὐσίαν μάλιστα διοικούντων τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς τῶν μητροπολιτῶν Κυζίκου Ἰωακείμ καὶ Νικομηδείας Ἀθανασίου, ἐκωλυσιέργησεν ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως τῆς Ἐκκλησίας. Κατ' ἀρχάς, καὶ ἐνώπιον δύο μαρτύρων, τῶν προαναφερθέντων εὐγενῶν Ὑψηλάντου καὶ Μαυροκορδάτου, διεβεβαίωσεν ὅτι «ἀμα τῇ εἰς τὰ ἐκεῖσε [εἰς Κυδωνίας] αὐτοῦ ἐπιβάσει ἀναντιρρήτως τὸν δεῖλαιον ἐξελάσει», ἀργότερον ἔμως, λαβὼν καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Βενιαμὶν εἰς τὸ ἀνασκευαστικὸν τοῦ Βουλευσμᾶ, ἤλλαξε γνώμην, καταστήσας ταύτην σαφῶς γνωστὴν εἰς τὸν Βουλευσμᾶν. Δὲν θὰ προέβαινεν εἰς ἐνέργειάν τινα κατὰ τοῦ Βενιαμὶν, ἐὰν δὲν ἐλάμβανε πρῶτον ἀπάντησιν εἰς ἐπιστολὴν του, δι' ἧς ἐζήτηι παρὰ τῶν Ἀγιορειτῶν νὰ πληροφορηθῇ «εἴγε ἀληθῆ τὰ κατ' Ἰακώβου ἐγγληθέντα», δεύτερον γνωμάτευσιν ἐπὶ τῶν ἐν τοῖς τετραδίοις τοῦ Βενιαμὶν περιλαμβανομένων ἰδεῶν, καὶ τρίτον γνωμάτευσιν εἰς τὴν ἀπάντησιν τοῦ Βενιαμὶν εἰς τὰς ἐπικρίσεις τοῦ Βουλευσμᾶ. Προσέτι ἀπεριφράστως ἔκαμε λόγον εἰς τὸν Βουλευσμᾶν περὶ τῆς μεταμελείας ἐνίων μητροπολιτῶν ὑπογραψάντων τὴν συνοδικὴν ἀπόφασιν².

Αἱ ἐκτιθέμεναι ἐν τῇ ἀπάντησει ἀπόψεις τοῦ Βενιαμὶν, κατὰ τὸν Βουλευσμᾶν, ὅστις ἀνέγνωσε τὴν ἀπάντησιν ταύτην, δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ δημιουργηθέντος ζητήματος. Ὁ Βενιαμὶν ὑπερημύνητο τῶν ἀπόψεων του, προβάλλων τὸ ἤδη γνωστὸν ὅτι πρὸ αὐτοῦ ὁ ὑπὸ πάντων ἐκτιμώμενος Νικηφόρος Θεοτόκης εἶχεν ἐκφράσει παρομοίως πρὸς αὐτὸν ἰδέας περὶ κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων. Τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι οὐδεὶς ἐμέμφθη τὸν ἱεράρχην, ἔδιδε τὸ δικαίωμα εἰς τὸν Βενιαμὶν νὰ θεωρῇ τὴν κατ' αὐτοῦ κατακραυγὴν ἀπόρροιαν φθόνου τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλου ἐθεώρει ἀντικανονικὴν τὴν ἐνέργειαν τῆς συνόδου, νὰ προβῇ τουτέστιν εἰς τὴν καταδικὴν αὐτοῦ ἄνευ τῆς ἐνώπιον αὐτῆς ἀπολογίας του. Ἐν τέλει κατέφευγεν εἰς κατηγορίας βαρυτάτας καὶ ἀκατονομάστους ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων του, κυρίως δὲ τοῦ Ἰακώβου³.

Εἰς τὰς ἀπόψεις ταύτας ἔδωσεν ὁ Βουλευσμᾶς τὰς δεούσας κατ' αὐτὸν ἀπαντήσεις. Ἐτόνιζε τὴν ὑφισταμένην διαφορὰν εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν ἀπόψεων περὶ κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων τοῦ Βενιαμὶν ὡς πρὸς ἐκείνην τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη. Ὁ μὲν Βενιαμὶν παρουσίαζε τὰς ἀπόψεις αὐτοῦ ὡς ἐπιστημονικὰ δεδομένα, ἔλεγεν, ἐνῶ ὁ Θεοτόκης «ἐν ὑποθέσει τὴν γῆν ἔφη κινεῖσθαι καὶ τὸν ἥλιον μὴ κινεῖσθαι, διὰ τὴν τῶν φαινομένων δεῖξιν». Ὡς πρὸς τὸ ἀντικανονο-

1. Αὐτόθι, σ. 21, ε 179 κ.έ.

2. Αὐτόθι, σ. 18, ε 30 κ.έ.

3. Βλ. Ἐπιστολὴν Βενιαμὶν πρὸς Διονύσιον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 593 - 594.

νικόν τῆς καταδίκης αὐτοῦ, ἀνευ τουτέστιν ἀπολογίας, ὑπέδειξεν τὴν παρομοίαν περίπτωσιν τῆς καταδίκης τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, ὑποστηρίζων οὕτως ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι τοῦτο δὲν ὑπῆρξε πρωτοφανές, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι δὲν ἀνεφέρετο τὸ ἀντικανονικὸν τοῦτο εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Ἀντικείμενον εἰς τοὺς κανόνας καὶ τὴν κοινὴν λογικὴν ἐθεώρει τὸ γεγονός ὅτι ὁ κατηγορούμενος πρὶν ἢ ἀπολογηθῆ καὶ δικαιωθῆ ἀπέβαινε κατήγορος, μεμφόμενος μάλιστα τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ διὰ τὰς προσωπικὰς ἠθικὰς ἀδυναμίας αὐτῶν, οὐχὶ δὲ διὰ τὰς ἰδεολογικὰς αὐτῶν ὡς πρὸς τὸ προκῦψαν θέμα ἀπόψεις¹.

Ὁ Διονύσιος φαίνεται ὅτι δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τοῦ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Βουλευσμᾶ καὶ δὲν ὑπεχώρησεν ἐκ τῆς νέας θέσεως αὐτοῦ, δι' ἧς ἐδεικνύετο εὖνους πρὸς τὸν Βενιαμίν, δυσαρεστήσας οὕτως ἰδιαιτέρως τὸν Βουλευσμᾶν, ὅστις μετὰ πικρίας ἐξέφρασε τὸ συναίσθημα τοῦτο εἰς τοὺς φίλους αὐτοῦ² διὰ τῶν ἤδη μνημονευθεισῶν ἐπιστολῶν του. Ἡ ἀπογοήτευσις ὁμοῦ αὐτοῦ ἀπεκορυφώθη, ὅτε ὑπέστη τὰς συνεπείας τῆς ἐμμονῆς αὐτοῦ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ πρῶτον πλήγμα, ὅπερ ἐδέχθη ὁ Βουλευσμᾶς, ἦτο ἡ δημοσία προσβολὴ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μουρούζη. Ὅτε οὗτος, κατὰ μίαν Κυριακὴν, εἰσῆρχετο ἐπισήμως εἰς τὸν ναόν, προσεφωνήθη ἀπ' ἀμβωνος, κατὰ τὰ εἰωθότα, ὑπὸ τοῦ Βουλευσμᾶ. Ὁ Ἀλέξανδρος Μουρούζης παρήγγειλεν ὁμοῦ εἰς αὐτὸν «μὴ ἐπιμηκύναι τὸ πρὸς αὐτὸν ἀποτεινόμενον προσφώνημα», ἐκφράσας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν δυσαρέσκειαν αὐτοῦ, ὡς ὁ ἴδιος ὁ Βουλευσμᾶς σημειοῖ³, διὰ τὴν κατὰ τοῦ Βενιαμίν σθεναρὰν αὐτοῦ στάσιν. Τὸ χεῖριστον ὁμοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἐπιβληθεῖσα εἰς αὐτὸν ποινὴ τῆς «ἀργίας τοῦ λόγου»⁴. Τοῦτο συνέβη μετὰ τὴν στηλίτευσιν τοῦ «ὄλοοῦ συστήματος» τοῦ Βενιαμίν «ἀπ' ὀκρίβαντος». Πολὺ πιθανὸν ὁ Βουλευσμᾶς νὰ εἶχεν ἤδη διακρίνει, κατόπιν τῆς ἐπισήμου σθεναρᾶς καταπολεμήσεως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συστήματος τοῦ Βενιαμίν, τὰς διαθέσεις ἔναντι αὐτοῦ τοῦ ὑπὸ κηδεμονίαν διατελοῦντος πατριάρχου Καλλινίκου, τῶν συ-

1. Βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς Ἀθανάσιον, διδάσκαλον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 18, ε 40 κ.έ., 54 κ.έ., σ. 19, ε 73 κ.έ., 83 κ.έ.

2. Ποία ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τῶν φίλων του — Ἀθανασίου Παρίου, Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Χρυσάνθου Καραβία, Μασκαρίου πρώην Κορίνθου — εἰς τὴν καταπολέμησιν τῶν καινοτομιῶν τοῦ Βενιαμίν, δὲν γνωρίζομεν. Κατὰ τὸν Α. Ἀγγέλου, ἐργ. μν., ἐν πλείστοις τόποις, ἔνιοι ἐξ αὐτῶν ὄχι ἀπλῶς συνεμερίζοντο τὰς ἀπόψεις αὐτοῦ, ἀλλ' ἔλαβον καὶ ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν διαμάχην.

3. Βλ. 3ην ἐπιστολὴν πρὸς Ἀθανάσιον, διδάσκαλον, παρὰ Α. Ἀγγέλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 30, στ 6 - 7 καὶ 13 - 17.

4. Ἡ ποινὴ αὕτη τῆς ἀργίας τοῦ λόγου φαίνεται ὅτι εἶχεν ἐπιβληθῆ εἰς τὸν Βουλευσμᾶν καὶ ἄλλοτε, καὶ δὴ ἐπὶ μίαν ἑξαετίαν. Βλ. 3ην ἐπιστολὴν πρὸς Ἀθανάσιον, διδάσκαλον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 30, στ 9 κ.έ. Πρβλ. Α. Ἀγγέλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 70, 76 καὶ 81, καὶ Καραβία - Γρίβα, Ἱστορία τῆς νήσου Ἰθάκης, σ. 144, ἐνθα λέγεται ὅτι ἀξέωρισθῆ τετρακίς... διότι... ἐμάστιζεν ἐλευθέρως τὰ ἐλαττώματα, ὅπου ἦσαν ριζωμένα.

νοδικῶν, ὡς καὶ τῶν κρατούντων προκρίτων. Ὡς ἐκ τούτου προέτρεξεν αὐτῶν, καὶ παρουσιασθεὶς κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1804 εἰς τὸν πατριάρχην, ὑπέβαλε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ ἐκ τοῦ κληρικτικοῦ ἔργου. Τότε ὁ πατριάρχης ὡς ἐντεταλμένος, τρόπον τινὰ, τῶν ἡγερόντων», ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀπόφασίν των, ὅπως τοῦ λοιποῦ μὴ κληρῦττη. Ἡ ἐκφραστῆσα δυσαρέσκεια τοῦ Βουλευμαῖ διὰ τὴν συμπεριφορὰν τῆς συνόδου ἐναντί του δεικνύει ὅτι ἡ παραίτησίς του ἦτο μᾶλλον ἐλιγμός, διὰ νὰ περισώσῃ τὴν ἀξιοπρέπειάν του καὶ ὄχι πραγματικὴ αὐτοῦ ἐπιθυμία¹. Τὸ γεγονός ἐξ ἄλλου ὅτι εὐθύς μετὰ ταῦτα προέβη εἰς ἐνεργείας διὰ τὴν κατάληψιν τῆς θέσεως τοῦ διευθυντοῦ σχολῆς ἐν Κερκύρα², ἐπιτρέπει νὰ θεωρῶμεν ὡς ὀρθὴν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο λήγει πλέον ἡ δραστηριότης τοῦ Βουλευμαῖ πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Βενιαμὶν καὶ ἐκτέλεσιν τῶν ὑπὸ τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας ἀποφασισθέντων. Ἐκ τῶν διασωθέντων χειρογράφων αὐτοῦ ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι τὸ θέμα τῆς διαμάχης μετὰ τοῦ Βενιαμὶν ἀπησχόλησε τὸν Βουλευμαῖν ἰδικιτέρως, καθ' ὅσον καὶ μελέτην εἰδικὴν συνέγραψε πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Βενιαμὶν³.

Ποίαν ἐκβασιν ἔλαβε τελικῶς τὸ ζήτημα τοῦτο, δὲν γνωρίζομεν. Εἰς ὠρισμένας, πλὴν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βουλευμαῖ, πηγὰς εὐρίσκει τις πενιχροτάτας σχετικὰς πληροφορίας⁴. Κατ' αὐτὰς ὁ Βενιαμὶν παρέμεινε μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1812 διδάσκων ἐν Κυδωνίαις. Ἡ ἀναχώρησις αὐτοῦ ἐκεῖθεν ὀφείλετο, χωρὶς ἀμφιβολίας, εἰς προκύψαντα ἐκ νέου ζητήματα καὶ εἰς δυσαρεσκείας. Ὁ Βουλευμαῖς πάντως ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1808 εἶχεν ἀναχωρήσει διὰ τὴν Ρωσίαν. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ οὐδὲν στοιχεῖον ἐξάγεται ἐπιτρέπον ἕστω καὶ εἰκασίαν τινὰ περὶ ἀπασχολήσεώς του ἐν συνεχείᾳ περὶ τὸ θέμα τοῦτο.

B. Η ΔΙΑΜΑΧΗ ΤΟΥ ΒΟΥΛΗΜΑ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΔΟΥΤΚΑ

Τὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα εἶχομεν ὑπ' ὄψιν διὰ τὴν μελέτην τῆς διαμάχης ταύτης, εἶναι τὰ ἑξῆς.

1. Βλ. 2αν καὶ 3ην ἐπιστολάς πρὸς Ἀθανάσιον, διδάσκαλον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 27, ε 392 κ.έ., σ. 30, στ 18 κ.έ., σ. 31, στ 62 κ.έ., 24ην ἐπιστολὴν πρὸς Χρύσανθον, διδάσκαλον, παρὰ Α. Ἀγγέλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 36, η 38 κ.έ., καὶ 22αν ἐπιστολὴν πρὸς Ζωσιμάδας, κώδ. 6021 (514), σ. 859.

2. Βλ. 22αν ἐπιστολὴν πρὸς Ζωσιμάδας, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 860, καὶ 23ην ἐπιστολὴν πρὸς Ζωσιμάδας, κώδ. 6021 (514), σ. 869.

3. Ἡ μελέτη εὐρηται ἐν τῷ κώδ. 6019 (512). Τὸ ἐν τῷ κώδ. 6037 (530) περιλαμβανόμενον σχετικὸν κείμενον καὶ ἐν φ. 5α - 32β ἐθεωρήθη ὡς ἀνήκον εἰς τὸν Ἀθανάσιον Πάριον. Βλ. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ φιλολογία, σ. 641, εὐρηται δὲ καὶ ἐν τῷ κώδ. 769 Suppl. τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ὡς καὶ ἐν χειρογράφῳ τῆς μονῆς Λειμῶνος Λέσβου. Πρβλ. Α. Ἀγγέλου, ἐργ. μν., σ. 78.

4. Περὶ τῶν πηγῶν τούτων, ὡς καὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ ζητήματος, βλ. Α. Ἀγγέλου, ἐργ. μν., σ. 72 κ.έ.